

ความเป็นมาพัฒนาการความหมายและนิยามของนิพพาน

ความเป็นมาและพัฒนาการของนิพพาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ พอละประมวลความเป็นมาและพัฒนาการของนิพพาน ได้ดังนี้

1. ความเป็นมาของนิพพาน

นิพพานเป็นวัฒนธรรมที่เก่าแก่ของมนุษย์ มีความเป็นมายาวนาน เดิมนิพพานเป็นคำสามัญพื้นบ้านมิใช้กันทั่วไปในหมู่ชาวบ้าน ตั้งแต่ก่อนพุทธกาลจนถึงพุทธกาลในความหมายว่า "เย็น" หรือ "ดับเย็น" ซึ่งเป็นความหมายแรก ๆ

"นิพพานนั้น เป็นคำแรกที่มนุษย์รู้จักเปล่งเสียงออกมา เมื่อได้กระทบเข้ากับความเย็น ไม่มีความหมายเป็นธรรมะ ธรรมโมอะไร มนุษย์รู้จักพูดครั้งแรกในโลก เพราะรู้สึกว่าย็น ก็ว่า "นิพพาน" คำนี้ใช้ในความหมายว่า "เย็น" เรื่อยมา"¹

ต่อมานักศาสนาในสมัยนั้น ได้นำ "นิพพาน" ไปใช้ในศาสนาของตน และได้บัญญัติความหมายของนิพพานใหม่ ตามความเข้าใจของตน "คำนิพพาน เขามีเรียกใช้กันอยู่ก่อนแล้ว ก็บัญญัติความหมายตามที่เจ้าลัทธินั้น ๆ จะเข้าใจจะสอนให้ว่า นิพพานนั้นคืออะไร คืออย่างไร"² นิพพาน หรือ "ความดับเย็น" จึงถูกเปลี่ยนความหมายไปเรื่อย ๆ

¹ พุทธทาสภิกขุ. พระพุทธรูปบรรยาย. 2524. หน้า 216.

² พุทธทาสภิกขุ. ราชภักวาท. 2527. หน้า 279.

แม้จะถูกเปลี่ยนความไปเรื่อย ๆ ตามความเข้าใจของลัทธิศาสนานั้น จนกลายเป็นความหมายใหม่เฉพาะชั้น แต่ความหมายใหม่เฉพาะนั้น ก็ยังสัมพันธ์กับความหมายเดิม คือ "เย็น" หรือ "ดับเย็น"

ในกรณีของพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้นำนิพพานมาใช้ในความหมายว่า "ดับเย็น" เพราะ "หมดกิเลส" "หมดทุกข์"

2. พัฒนาการของนิพพาน

นิพพาน เป็นประสบการณ์ การเรียนรู้ที่สำคัญของมนุษย์ ปราภฏหลักฐานในพระพุทธประวัติว่า ชาวอินเดียนั้นในยุคก่อนพุทธกาลและยุคพุทธกาล ต่างรู้จักสนใจเรียนรู้ศึกษาค้นหานิพพานมาตลอด มนุษย์จึงรู้จัก "นิพพาน" มาเป็นระยะตั้งแต่ระดับต้น ๆ คือ นิพพานของวัตถุ จนถึงระดับสูงสุด คือ นิพพานของมนุษย์ คือ หมดกิเลสสิ้นเชิง

ประสบการณ์ การเรียนรู้ การรู้จักนิพพานของมนุษย์ จึงพัฒนามาตามลำดับ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ระยะ หรือ 3 ยุค คือ¹

ยุคที่ 1 นิพพานของวัตถุ คือ วัตถุเย็นลง ดับลง เช่น ข้าวที่หุงสุกใหม่ ๆ นิพพาน คือ ข้าวเย็นลง ถ่านไฟนิพพาน คือ ถ่านไฟเย็นลง

ยุคที่ 2 นิพพานของสัตว์เดรัจฉาน คือ สัตว์เดรัจฉาน ดับลง เย็นลง คือ หมดพยศลง หมดพิษลง หมดอันตรายลง

ยุคที่ 3 นิพพานของมนุษย์ คือ มนุษย์ เย็นลง ดับลง คือ หมดกิเลสลง หมดทุกข์ลง

ในกรณีนิพพานของมนุษย์ อาจแบ่งได้เป็น 3 ยุค คือ²

ยุคแรก นิพพานเพราะได้เสกขามารมณฺ์ มนุษย์ร้อนเพราะกามารมณฺ์ มนุษย์

¹พุทธทาสภิกขุ. ค้ำยธรรมบุตร. 2518. หน้า 54-55.

²พุทธทาสภิกขุ. เตกัจจนธรรม. 2519. หน้า 346-349.

จึงแสวงหากามารมณ์ เมื่อได้เสพกามารมณ์แล้ว จิตของมนุษย์ก็เย็นลง มนุษย์จึงบัญญัติ กามารมณ์ว่าเป็นนิพพาน

ยุคที่ 2 นิพพานเพราะฉานสมาธิ สติปัญญาของมนุษย์เจริญขึ้นอีก เห็นว่า นิพพานเพราะได้เสพกามารมณ์ ไม่เป็นนิพพานจริง จึงแสวงหาความเย็นที่สูงขึ้นไปจนพบว่า จิตที่เข้าฉาน เป็นสมาธิเป็นจิตที่สงบเย็นเป็นนิพพาน มนุษย์จึงบัญญัติฉาน สมาธิว่าเป็นนิพพาน

ยุคที่ 3 นิพพานเพราะหมดกิเลสสิ้นเชิง สติปัญญา จิต วิทยาของมนุษย์ เจริญขึ้นอีก เกิดบุคคลที่มีสติปัญญาสูงสุด คือ พระพุทธเจ้า ค้นพบว่า ความสิ้นไปแห่งกิเลส คือ ราคะ โทสะ โมหะ คือ นิพพาน เป็นความเย็น เป็นนิพพานที่สูงที่สุด ไม่มีนิพพานอื่นจะ ยิ่งไปกว่า มนุษย์จึงบัญญัติความสิ้นกิเลสว่า เป็นนิพพาน

พุทธทาสภิกขุ อธิบายความเป็นมาและพัฒนาการของนิพพานไว้ ดังนี้

...คำพูดทางธรรมะทุกคำ ยืมมาจากคำชาวบ้าน คำว่า "นิพพาน" ก็เหมือนกัน คือไปยืม คำว่า "เย็น" ของชาวบ้านมาใช้ เมื่อก่อนพุทธกาล หรือตั้งแต่มนุษย์ในประเทศอินเดียเริ่มพูดเป็นพูดได้นั้น ก็ใช้คำว่า นิพพาน ๆ นิพพายติ ในฐานะเป็น กิริยา นิพพาน ในฐานะเป็นนามมาแล้ว หมายถึง ความเย็น

นิพพานทางวัตถุ อย่างเช่น ไฟ เย็นลงก็เรียกว่า ไฟนิพพาน ถ่านไฟแดง ๆ ดับลง ก็เรียกว่า ถ่านไฟนิพพาน อาหารปิ้งขึ้นร้อน ๆ กินไม่ได้ ก็ต้องรอให้ นิพพานเสียก่อนจึงกินได้ ฉะนั้นคำว่า "นิพพาน" นี้ใช้อยู่ทั่วไปในภาษาชาวบ้าน แม้แต่ในครัว

ต่อมาเลื่อนขึ้นมาสูงขึ้นมา จากวัตถุมาถึงสัตว์ก่อน เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า ไปได้จากป่า หรือที่ไหนก็ตาม มาฝึกให้มันหมดความเป็นสัตว์ดุร้าย หรืออันตรายนั้น เขาเรียกว่าให้หมดพยศของมัน พอมันหมดพยศดีเต็มที่แล้ว เรียกว่า มันนิพพาน คือ ไม่มีไฟ มีแต่ความเย็น หรือความสงบ เรียกว่า มันนิพพาน เหมือนกัน

พอมาถึงคนก็หมายถึงเย็นใจ แต่คำว่า "เย็นใจ" ของคนนี่มันหมายหลายระดับ ครั้งหนึ่งเคยเอากามารมณ์เป็นนิพพาน เพราะว่าถ้าได้กามารมณ์พอสมควรแล้ว ก็หยุดความกระหายลงได้ เป็นความเย็นชนิดหนึ่งเหมือนกัน หลงเอาความสมบูรณ์

ในทางกามารมณ์เป็นนิพพานกันมาพักหนึ่ง ต่อมาพบว่าไม่ใช่ ก็เลยเอาผลที่เป็นการกระทำทางจิต คือ ทำจิตให้สงบเย็น และเย็นจริงไม่เกี่ยวกับกามารมณ์นี้ ว่าเป็นนิพพานกันมายุคหนึ่ง ในยุคนี้มีหลายชั้น เพราะว่าสามารถทำให้สงบละเอียดได้เป็นหลาย ๆ ชั้น ความหมายของนิพพานเลื่อนมาตามลำดับ จนกระทั่งพระพุทธเจ้าเกิด ท่านได้รับคำอธิบายนี้ ท่านสั่นหัว ไม่ยอมรับ ลัทธิอาฬารดาบส อุทกดาบส อะไรเหล่านั้น เป็นต้น ว่าเป็นนิพพาน ท่านมาค้นของท่านเองจึงมาพบว่าหมดตัวยุ ของกุหมตกิเลส นั้นแหละ เย็นแท้ นั่นคือ นิพพาน คำว่านิพพาน จึงถึงระดับสูงสุดอย่างนี้ ไม่มีใครเคยพิสูจน์ให้เห็นว่ายังมีที่ติดกว่านี้ หรือจะมาทำลายล้าง เพิกถอนของพระพุทธเจ้าได้ มันจึงยุติกันมาอย่างนี้...¹

ความหมายของนิพพาน

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆณของพุทธทาสภิกขุ พอจะประมวลความหมายของนิพพานได้ 3 ความหมาย คือ

1. ความหมายตามรูปศัพท์

นิพพาน มาจาก นิ + วาน (พาน)

"นิ" อุปสรรค แปลได้หลายความหมาย เช่น

1. นิ แปลว่า "ไม่ว่า" (ไม่มี ปราศจาก ไม่เหลือ หมด)
2. นิ แปลว่า "ไปหมด" (ไปไม่เหลือ ดับไม่เหลือ ดับสนิท ดับหมด)
3. นิ แปลว่า "ไม่ไป" (หยุด)

"วาน" หรือ "พาน" แปลได้หลายอย่าง เช่น เลียบทาง ยกตำ ห่อหุ้ม พัวพัน ร้อยรัด ปกคลุม ครอบงำ เบียดเบียน ร้อน กิเลส ตัณหา อวิชชา อัดตา-อัดनिया

¹พุทธทาสภิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย์ เล่ม 1. 2516. หน้า 400-401.

(ตน - ของตน - ตัวกู - ของกู) ลังซาร ทุกข์ เป็นต้น

นิพพาน จึงแปลได้หลายอย่าง เช่น

"ไม่เสียบแทง ไม่ยอกตำ ไม่ห่อหุ้ม ไม่พัวพัน ไม่ร้อยรัด ไม่ปกคลุม ไม่ครอบงำ
ไม่เบียดเบียน ไม่ร้อน ไม่มีกิเลส ไม่มีตัณหา ไม่มีอวิชชา ไม่มีอิตตา อัตนียา
ไม่มีลังซาร (ไม่มีการปรุงแต่ง = วิลังซาร) ไม่มีทุกข์"

"ไปหมดของสิ่งที่เสียบแทง ยอกตำ ห่อหุ้ม พัวพัน ร้อยรัด ปกคลุม ครอบงำ
เบียดเบียน ร้อน ไปหมดของกิเลส ตัณหา อวิชชา อิตตา-ัตนียา ไปหมดของ
ลังซาร ไปหมดของทุกข์"

"หยุดเสียบแทง ยอกตำ ห่อหุ้ม พัวพัน ร้อยรัด ปกคลุม ครอบงำ เบียด
เบียน หยุดร้อน หยุดกิเลส หยุดตัณหา หยุดอวิชชา หยุดอิตตา-ัตนียา หยุดลังซาร"

ความหมายของศัพท์นิพพานดังกล่าวนี้ ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมโมฆณ
ของ พุทธทาสภิกขุ หลายแห่ง เช่น

...นิพพาน แปลว่า ไม่แตกเผลา ไม่ร้อยรัด ไม่ห่อหุ้ม ไม่ทิ่มแทง คำว่า "นิ"
แปลว่า "ไม่" คำ "วาน" หรือ "พาน" แปลว่า ร้อยรัดก็มี แปลว่า ทิ่มแทงก็มี
แปลว่า ห่อหุ้มก็มี ความหมายอันแท้จริงย่อมเป็นอย่างเดียวกัน ที่แปลว่า ทิ่มแทง
เหมือนถูกศรแทงอย่างนี้ก็มี ถูกรัดรั้งเหมือนอย่างเถาวัลย์ รัดรั้งต้นไม้ ดึงรั้งก็มี ถูก
ห่อหุ้มปกคลุม เหมือนกับสิ่งที่ถูกห่อหุ้มไม่ได้รับแสงสว่างก็มี และที่แปลว่า "ไม่ร้อน"
เพราะปราศจากความร้อน ไม่มีความร้อนเลยก็มี...¹

¹ พุทธทาสภิกขุ. พุทธกิจวัตรธรรม. 2516. หน้า 344.

...นิพพาน แปลว่า ดับไม่เหลือ นิ-ไม่มีส่วนเหลือ พานะ แปลว่า ไป หรือดับ
 นิพพาน แปลว่า "ดับไม่มีส่วนเหลือ" นี้เป็นตัวหนังสือ ความหมายนั้น ต้องรู้ว่าดับ
 ของสิ่งที่ร้อน ที่ลุกเป็นไฟ สิ่งที่ร้อนมีการดับเย็นลงเมื่อไรก็เรียกว่า นิพพานเมื่อ
 นั้น จะเป็นขนาดที่บรรลุผลหรือไม่บรรลุผลก็ตาม

ถ้าความร้อนแห่งจิตใจ คือ กิเลสเย็นลง ก็เรียกว่า "นิพพาน" เป็นชั่วคราว
 ก็ได้ เป็นตลอดไปก็ได้ เป็นอย่างกลับไปกลับมาก็ได้ และเป็นอย่างบังเอิญประจวบ
 เหมาะก็ได้ แล้วก็เป็นอย่างที่ปฏิบัติลงไปอย่างถูกต้อง โดยตรงก็ได้ ขอแต่เพียงให้
 มีการดับลงแห่งความร้อน ถ้า "ดับไม่เหลือ" ก็คือ "ไม่มีอะไรเหลือ" แต่ถ้ายังมี
 ความหมายพิเศษว่าดับไม่เหลือ สำหรับขีดขั้นนั้น ๆ เช่น ดับไม่เหลือสำหรับขีดขั้น
 ที่จะเป็นโสดาบัน ขีดขั้นที่จะเป็นสกิทาคามี ขีดขั้นที่จะเป็นอานาคามี การดับไม่
 เหลือนั้นก็หมายถึงดับไม่เหลือของขีดขั้นนั้น ๆ อย่างนี้ เมื่อเป็นพระอรหันต์ ก็เรียก
 ว่า ดับไม่เหลือโดยสิ้นเชิง

...นิ แปลว่า ไม่เหลือ พานะ แปลว่า ไป ไปไม่เหลือ คือ ดับไม่มีอะไรเหลือ
 อยู่ทีนั้น กิริยาอันนั้นเรียกว่า นิพพาน คือดับไม่เหลือ ดับไม่เหลือแห่งอะไร ก็ดับ
 ไม่เหลือแห่งสิ่งที่กำลังมีอยู่ นั่นแหละ สิ่งที่กำลังมีอยู่นั้นคืออะไร สิ่งที่กำลังมีอยู่นั้น
 ก็คือตัวกู และของกู ที่กำลังรู้สึกอยู่ในใจของบุคคลผู้มีความรู้สึกนั่นเอง

เมื่อใดมีความรู้สึกยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกู พลุ่พลา่อยู่ในใจ เมื่อนั้น
 แหละ คือสิ่งที่มียู่ สิ่งนั้นแหละ คือสิ่งที่มียู่สำหรับเป็นทุกข์ ถ้าเมื่อใดไม่มีความ
 ยึดมั่น ถือมั่น ว่าตัวกู ว่าของกูแล้ว เมื่อนั้นจิตนั้นก็ว่างคือไม่มีอะไรในจิตเลย เมื่อ
 ใดตัวกู ของกู หายไปหมด คือดับหายไปหมด เมื่อนั้นเป็นนิพพาน ถ้าดับหายเพียง
 ชั่วครั้งชั่วคราวก็เรียกว่านิพพานชั่วคราว เหมือนกับที่เราจะได้รับกันอยู่โดยมาก ถ้า
 ดับหายหรือว่างหมดไป เป็นการถาวร ก็เรียกว่า นิพพานจริง หรือนิพพานแท้...¹

¹พุทธทาสภิกขุ. โภกชธรรมประยุกต์. 2519. หน้า 560.

...คำว่า "นิพพาน" ให้ถือความหมายตามตัวหนังสือ "นิ" แปลว่า "ไม่มี"
 "วาน" หรือ "พาน" แปลว่า "เครื่องทิ่มแทง" นิพพาน แปลว่า "ไม่มีเครื่องทิ่ม
 แทง" อย่างนี้ก็มี อีกอย่างหนึ่ง นิ แปลว่า ไม่มี วานะ หรือพานะ แปลว่า ไป
 "ไม่มีการไป" คือ "ดับสนิท" นิพพานจึงมีความหมาย 2 ประการ คือ ดับไม่มีเชื้อ
 เหลือสำหรับจะเกิดมาเป็นทุกข์อีกต่อไป น้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง คือ ปราศจาก
 ความทิ่มแทง ปราศจากความเผาผลาญ ปราศจากความผูกพันร้อยรัดต่าง ๆ ทุกอย่าง
 ทุกประการนี้เป็นลักษณะของนิพพาน รวมความแล้วก็แสดงถึงภาวะที่ปราศจากความ
 ทุกข์โดยสิ้นเชิง คำว่า "นิพพาน" มีความหมายส่วนใหญ่ออย่างนี้ แต่ขอให้เข้าใจว่า
 คำว่า นิพพาน ๆ นี้ยังมีความหมายที่มุ่งใช้ต่อ ๆ กันอีกหลายอย่าง ในเมื่อเพ่งเล็ง
 ให้กว้างออกไป เช่น หมายถึง "การดับของความทุกข์" ก็มี หมายถึง "การดับของ
 กิเลส" ชนิดสิ้นเชิงก็มี หมายถึง ธรรม หรือ เครื่องมือ หรือ เขตแดน หรือสภาพ
 อันใดอันหนึ่งที่เป็นเครื่องดับทุกข์ ดับกิเลส ดับสังขารทั้งปวง ได้สิ้นเชิงก็มี นิพพาน
 มีหลายความหมาย เช่นนี้...¹

2. ความหมายตามความเข้าใจของคนทั่วไป

ตามความเข้าใจของคนทั่วไป นิพพาน หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น"
 หมายถึง ความเย็นลงของสิ่งที่มีความร้อน จะเห็นได้จากคำอธิบายของพุทธทาสภิกขุหลาย
 แห่ง เช่น

...คำว่า "นิพพาน ตามตัวหนังสือแท้ ๆ ก็แปลกันได้หลายอย่าง แต่ที่เป็นธรรมดา
 สามีญที่สุต ยืมมาจากภาษาชาวบ้านในบ้านเรือน คำว่า "นิพพาน" นั้น แปลว่า
 "ดับเย็น" แล้ว ก็นิยมเรียกสั้น ๆ ว่า "ดับ" นั้น ก็ต้องมีสิ่งที่ร้อนหรือโพล่งขึ้นมา
 จึงจะมีการดับลงไป อย่างต้องมีไฟอย่างนี้ จึงจะมีการดับไฟ ฉะนั้นอย่างนั้นพูดว่า

¹พุทธทาสภิกขุ. ตุลาการิกธรรม เล่ม 1. 2517. หน้า 144-145.

ดับ ดับเย็นลงไป มันต้องมีสิ่งที่ร้อน เพราะฉะนั้นนิพพานจึงหมายถึงการดับของสิ่ง
ที่มีความร้อน...¹

...คนธรรมดาครั้งโบราณนั้น เขาพูดถึงคำว่านิพพานกันอยู่ทั่วไป ในเรื่องนั้น ใน
เรื่องนี้ ในเรื่องโน้น เป็นประจำวันในบ้านเรือน ถ้าว่ามันเป็นเรื่องที่ต้องทำให้
เย็น ทำให้ดับนั้นก็เรียกว่า ทำให้ให้นิพพาน เอน้ำมาสาดให้ไฟดับ อย่างนี้ก็
เรียกว่า ทำให้ให้นิพพาน หรือว่าช่างทำทองเขาเผาทอง แล้วเอาช้อนน้ำให้สีมันดี
เขาก็เรียก ว่าทำแท่งทองให้นิพพาน อะไร ๆ ก็ตามแม่แต่ในครัว ถ้ารอให้ข้าว
มันเย็นเสียก่อน แกงเย็นเสียก่อนจึงจะกินได้ ก็ใช้คำว่านิพพานหมด ฉะนั้นคำว่า
นิพพาน ในความหมายธรรมดาทั่วไปนั้น ก็คือ "เย็น" หรือ "ทำให้เย็น"...²

3. ความหมายตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา

นิพพานตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น" ซึ่ง
สืบเนื่องมาจากความหมายตามความเข้าใจของชาวบ้าน แต่หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับ
เย็น" เพราะ หมดร้อน คือ หมดกิเลส

นิพพานตามบัญญัติของพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง ดับกิเลส ดับทุกข์ ทุกกระดับ
ตั้งแต่ระดับต้นจนถึงระดับสูงสุด คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ สนิทสันเชิง

ความหมายของนิพพานการบัญญัติของพระพุทธศาสนา จะเห็นได้จากคำอธิบาย
ของพุทธทาสภิกขุหลายแห่ง เช่น

"นิพพาน ภาษาชาวบ้านแรกเริ่มเดิมที ก็มีความหมายว่า "เย็น" ครั้นมาสมัย
หลัง คำว่าเย็น นี้ เอมามาเป็นชื่อของเย็นเพราะหมดกิเลส ไม่มีไฟกิเลส ก็เรียกว่า เย็น
อย่างยิ่ง เย็นสูงสุด คือ นิพพาน"³

¹พุทธทาสภิกขุ. ราชภโฏวาท. 2527. หน้า 284.

²พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะเล่มน้อย. 2528. หน้า 76.

³พุทธทาสภิกขุ. เขาวงกตกับศีลธรรม. 2522. หน้า 130.

"นิพพานทางฝ่ายพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้า หมายถึง เย็นเพราะหมดกิเลส"¹

...นิพพาน แปลว่า เย็น... มีชีวิตจิตใจเย็น มีความเป็นอยู่ที่เย็น นั่นแหละ คือ นิพพาน ในความหมายหลาย ๆ ระดับ ถ้าเย็นชั่วครู่ชั่วยขณะ ก็เป็นนิพพานชั่วครู่ชั่วยขณะ หรือเป็นนิพพานน้อย ๆ เป็นนิพพานอย่างชิมลอง ถ้าเย็นถึงที่สุด เต็ดขาดไปเลย ก็เป็นนิพพานโดยสมบูรณ์...²

ความหมายของนิพพานตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา จะเห็น ได้ชัดเจนขึ้น จากคำนิยามนิพพาน และคำไวพจน์ของนิพพาน ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

แม้ความหมายของนิพพานจะมี 3 ความหมาย คือ ความหมายตามรูปศัพท์ ความหมายตามความเข้าใจของคนทั่วไป และความหมายตามบัญญัติของพระพุทธศาสนา แต่อาจกล่าวได้ว่า ความหมายทั้ง 3 นี้ สืบเนื่องสัมพันธ์กัน คือ นิพพาน หมายถึง "เย็น" หรือ "ดับเย็น"

นิยามของนิพพาน

นิยาม คือ "การกำหนดหรือจำกัดความหมายที่แน่นอน"³ ของสิ่งนั้น ๆ การเข้าใจ คำนิยามของสิ่งใด ย่อมทำให้เราเข้าใจลักษณะของสิ่งนั้น ถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น การเข้าใจ นิยามของ "นิพพาน" ย่อมทำให้เราเข้าใจลักษณะของนิพพานถูกต้องชัดเจนยิ่งขึ้น

จากการศึกษาวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ พบคำนิยามของนิพพาน มากมาย คำนิยามเหล่านั้นอาจจำแนกได้เป็น 3 ประเภท คือ

¹ พุทธทาสภิกขุ. บรมธรรมภาคต้น. 2518. หน้า 54.

² พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะกับสัญชาติญาณ. 2531. หน้า 369.

³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. หน้า 442.

1. คำนิยามของนิพพานที่เกี่ยวข้องกับ "ความดับ" (หมด ไม่มี ดับสิ้น ดับหมด ดับไม่เหลือ ดับสนิท ปราศจาก สิ้น สิ้นสุด ที่สุด ที่หยุด ที่จบ) คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ ดับกรรม ดับสังสารวัฏฏ์ (ดับวัฏฏสงสาร) ดับเบียดเบียน ดับเบญจขันธ์ ดับตัณหา ดับอุปาทาน ดับอึดตา อัดनिया ดับสังขาร ดับสิ่งทั้งปวง เช่น

"นิพพาน คือ ความดับหมดของกิเลส ของทุกข์ ของกรรม ของวัฏฏสงสาร"¹

"นิพพาน คือ ปราศจากทุกข์ หรือดับไปแห่งทุกข์ หรือหลุดพ้นไปได้จากความทุกข์"²

"ความอยู่เหนือทุกข์ทั้งปวง นั่นแหละท่านเรียกว่า "นิพพาน"³

"สภาพความดับสนิทแห่งกิเลส และความทุกข์ คือ นิพพาน"⁴

"นิพพาน คือ ความดับไม่เหลือแห่งทุกข์"⁵

"นิพพาน คือ ความดับทุกข์ โดยประการทั้งปวง"⁶

"นิพพาน คือ ภาวะที่ดับเย็นแห่งกิเลส แห่งความทุกข์ทั้งปวง"⁷

"นิพพาน คือ ดับเย็น ดับเย็นแห่งความทุกข์ ดับเย็นแห่งกิเลส ดับเย็นแห่งปัญหาทั้งหลาย ดับเย็นแห่งสิ่งที่มีความร้อน"⁸

"นิพพาน หรือวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นจากปัญหาทั้งปวง"⁹

¹ พุทธศาสนิกชน. อัทปปัจจยตา. 2516. หน้า 438-439.

² พุทธศาสนิกชน. เตกัจฉณธรรม. 2519. หน้า 536.

³ พุทธศาสนิกชน. พุทธจักรวิชัยธรรม. 2516. หน้า 340.

⁴ พุทธศาสนิกชน. อัทปปัจจยตา. 2516. หน้า 480.

⁵ พุทธศาสนิกชน. พุทธจริยา. 2517. หน้า 134.

⁶ พุทธศาสนิกชน. ใครคือใคร. 2526. หน้า 215.

⁷ พุทธศาสนิกชน. สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู. 2530. หน้า 201.

⁸ พุทธศาสนิกชน. พระพุทธานุภาพบรรยาย. 2524. หน้า 99.

⁹ พุทธศาสนิกชน. สันติภาพของโลก. 2531. หน้า 700.

"นิพพาน คือ "นิสฺสเรชชงกรรม" ... ผลแห่งการออกจากกรรมได้ คือ นิพพาน"¹

"สิ้นกรรม คือ นิพพาน"²

"นิพพาน คือ ความไม่เบียดเบียนอย่างยิ่ง ถ้ายังไม่นิพพานอยู่ ตราบใด ก็ยังมีการเบียดเบียน ในความหมายใดความหมายหนึ่ง ในระดับใดระดับหนึ่งอยู่ นั่นเอง ต่อเมื่อใดถึงนิพพาน โดยถูกต้องแท้จริงแล้ว จะไม่มีการเบียดเบียนอะไรเลย"³

"ที่สุด ที่จบสิ้น ที่ดับแห่งวิภวสงสาร คือ นิพพาน"⁴

"นิพพาน คือ ที่ดับสนิทของเบญจขันธ์"⁵

"นิพพาน คือ การหลุดพ้นจากกิเลส ดับหา อุปาทาน โดยประการทั้งปวง"⁶

"ในขณะที่มีตัวกูเกิดขึ้นมา ก็ว่ายอยู่ในวิภวสงสาร ในขณะที่ความรู้สึกว่า ตัวกู เจริญไปดับไป ก็เป็นนิพพาน"⁷

"นิพพาน หมายถึง การดับสนิทไม่เหลือเชื้อ ดับสนิทไม่เหลือเชื้อ ก็หมายถึง ดับความรู้สึกว่าตัวกู-ของกูได้สนิท"⁸

"นิพพาน แปลว่า ดับสนิท ดับสนิทแห่งอะไร ก็คือดับสนิทแห่งความรู้สึกว่า ตัวเรามีอยู่

¹ พุทธศาสนิกชน. โอสาเรตัพพธรรม. 2517. หน้า 270-279.

² พุทธศาสนิกชน. นวกานุสาสน์ เล่ม 1. 2531. หน้า 313.

³ พุทธศาสนิกชน. ฟ้าสว่างระหว่าง 50 ปีที่มีสวนโมกข์ ตอนที่ 1. 2529.

หน้า 221.

⁴ พุทธศาสนิกชน. โอสาเรตัพพธรรม. 2517. หน้า 279.

⁵ พุทธศาสนิกชน. อานาปานสติภาวนา. 2518. หน้า 415.

⁶ พุทธศาสนิกชน. ธรรมะในฐานะวิทยาศาสตร์. 2534. หน้า 277.

⁷ พุทธศาสนิกชน. ธรรมบรรยาย ระดับมหาวิทาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า

145.

⁸ พุทธศาสนิกชน. สารทกาลีเทศนา เล่ม 1 2520. หน้า 169.

ถ้าความรู้สึกว่า ตัวเรามีอยู่ ก็หมายความว่า ไม่ได้ดับ... พอความรู้สึกว่าตัวกู ว่าของกู ดับสนิทจริง ๆ ก็เรียกว่า นิพพาน"¹

"ธรรมบริสุทธิ เป็นที่ดับแห่งตัวกู-ของกู คือ นิพพาน"²

"นิพพาน คือ ที่ดับแห่งสังขาร"³

"นิพพาน แปลว่า "ดับสนิท" หมายถึง ดับสนิทของสังขาร"⁴

"นิพพาน คือ ที่ดับสนิทแห่งสิ่งทั้งหลาย"⁵

2. คำนิยามของนิพพานที่เกี่ยวกับ "ความว่าง" คือ ความว่างอย่างยิ่ง ว่างที่สุด ความว่างจากกิเลส ความว่างจากตัณหา ความว่างจากอุปาทาน ความว่างจากอัตตา-อัตนैया ความว่างจากวิภวสังสาร ความว่างจากทุกข์ ความว่างจากสังขาร ความว่างจากสิ่งทั้งปวง ความว่างนิรันดร เช่น

"นิพพานัน ปรมี สุกฺกญฺ ว่างอย่างยิ่ง นั้นแหละ คือ นิพพาน"⁶

"นิพพาน คือ "สุกฺกญฺตา" คือ ว่างอย่างยิ่ง ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างจากความยึดมั่น ถือมั่น"⁷

"นิพพานนั้นเป็นที่สิ้นสุด เป็นที่ดับหมดแห่งสิ่งทั้งปวงก็คือ ว่างอีกเหมือนกัน ฉะนั้นจึงมีคำกล่าวที่ว่า ว่างที่สุด ถึงที่สุดนั้น คือ นิพพาน"⁸

¹ พุทธทาสภิกขุ. มาฆบูชาเทศนา เล่ม 1. 2524. หน้า 372.

² พุทธทาสภิกขุ. สุกฺกญฺตาปริวรรตน์ เล่ม 1. 2518. หน้า 352.

³ พุทธทาสภิกขุ. แหล่งเดิม. หน้า 366.

⁴ พุทธทาสภิกขุ. ชุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม. 2530. หน้า 174.

⁵ พุทธทาสภิกขุ. อานาปานสติภาวนา. 2518. หน้า 410.

⁶ พุทธทาสภิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 117.

⁷ พุทธทาสภิกขุ. สมถวิปัสสนาแห่งยุคปรมาณู. 2530. หน้า 162.

⁸ พุทธทาสภิกขุ. นวกานุสาสน์ เล่ม 1. 2531. หน้า 90.

... เรื่องของความว่างนั้นเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดที่เราควรจะศึกษา หรือกล่าวอีก
 อย่างหนึ่ง ก็กล่าวได้ว่า เรื่องของความว่างก็คือเรื่องของนิพพาน ดังมีพระพุทธ
 ภาษิตว่า ว่างอย่างยิ่ง นั่นแหละ คือ นิพพาน "นิพพานํ ปรมํ สุกฺขํ" ซึ่งแปลว่า
 นิพพานเป็นของว่างอย่างยิ่ง ซึ่งได้ใจความสั้น ๆ ว่า ถ้าเราว่างถึงที่สุด นั่นแหละ
 คือ นิพพาน...¹

"ความว่างจากความทุกข์อย่างยิ่งนี้ เรียกว่า "นิพพาน" มีพระบาลีชัด ๆ อย่างนี้...
 ความว่างที่แท้จริงถึงที่สุดนั้น เรียกว่า นิพพาน คือ ว่างจากกิเลส ว่างจากทุกข์"²

"ความว่างอย่างยิ่งนั่นแหละ คือ นิพพาน ว่างจากกิเลส ตัณหา ไม่มีตัวกู-ของกู โดย
 สิ้นเชิง นั่นแหละ คือ นิพพาน"³

"เมื่อจิตว่างจากตัวกู-ของกู เมื่อนั้นเป็นนิพพาน พอมีความรู้สึกเกิดเป็นตัวกู ของกู
 ขึ้นมาเมื่อใด เมื่อนั้นก็เป็นวัฏสงสาร"⁴

"สภาพที่เต็มไปด้วยความรู้สึกว่า ตัวกูนั่นแหละ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ
 ความตาย เป็นวัฏสงสาร สภาพที่ไร้ความรู้สึกว่า ตัวกูนั่นแหละ คือ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ
 ไม่ตาย"⁵

"เมื่อใดเกิดตัวกู-ของกู เมื่อนั้นก็เป็นสังสารวัฏฏ์ เมื่อใดว่างก็เป็นนิพพาน"⁶

"นิพพาน คือ ความว่าง ว่างจากตัวตน ว่างจากตัวกู-ของกู ว่างจากสุข ว่างจากทุกข์
 ว่างจากบุญ-บาป อะไรทั้งหลายนั้น"⁷

¹ พุทธศาสนิกขุ. มาฆบูชาเทศนา เล่ม 1. 2524. หน้า 209.

² พุทธศาสนิกขุ. นวกานุสาสน์ เล่ม 1. 2531. หน้า 167.

³ พุทธศาสนิกขุ. เล่มเดิม. หน้า 355.

⁴ พุทธศาสนิกขุ. อาสาฬหบูชาเทศนา. 2524. หน้า 224.

⁵ พุทธศาสนิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 146.

⁶ พุทธศาสนิกขุ. ธรรมปาฏิโมกข์ เล่ม 2. 2529. หน้า 170.

⁷ พุทธศาสนิกขุ. ใครคือใคร. 2526. หน้า 245.

"นิพพาน คือ ว่างจากตัณหา-ของกู ว่างจากกิเลส ว่างจากความทุกข์ ว่างจากการว้าย เวียน ว่างจากทุกอย่าง มันจึงสงบเย็น"¹

"นิพพาน คือ ความว่างนิรันดร"²

3. นิยามของนิพพานที่เกี่ยวกับคำอื่น พบน้อยกว่า 2 ประการแรก แต่เป็นคำ นิยามที่แปลกออกไปกว่าที่เคยชิน หรือรับรู้สืบ ๆ กันมา เช่น

"นิพพาน คือ ยอดสุดของภาวะที่ปรกติ"³

"ยอดสุดของคุณธรรม คือ นิพพาน"⁴

"พุทธศาสนา หรือคำสอนของพระพุทธเจ้า ทำให้คนมีความอึด... นิพพาน คือ อึด นิรันดร"⁵

"นิพพาน คือ ภาวะที่เป็นอิสระตลอดกาล"⁶

"นิพพานมีความหมายเช่นเดียวกับ "วิมุตติ" แปลว่า หลุดพ้น หลุดพ้นจากสิ่งผูกมัด ก็คือ เสรีภาพ นั่นเอง"⁷

"เมื่อหลุดพ้นจากอำนาจสัญชาตญาณ ก็เรียกว่า วิมุตติ"⁸

"นิพพาน คือ การชนะสัญชาตญาณได้โดยเด็ดขาด"⁹

¹ พุทธทาสภิกขุ. โอสาเรตัพพธรรม. 2517. หน้า 66.

² พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะเล่มน้อย. 2528. หน้า 307.

³ พุทธทาสภิกขุ. ราชภโฑวาท. 2527. หน้า 485.

⁴ พุทธทาสภิกขุ. พระพุทธานุภาพ. 2524. หน้า 775.

⁵ พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะปาฏิโมกข์ เล่ม 1. 2518. หน้า 265.

⁶ พุทธทาสภิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 283.

⁷ พุทธทาสภิกขุ. สันติภาพของโลก. 2531. หน้า 300.

⁸ พุทธทาสภิกขุ. ธรรมะกับสัญชาตญาณ. 2531. หน้า 222.

⁹ แหล่งเดิม.

"นิพพาน คือ ความว่าง สะอาด สว่าง สงบ ที่สุด"¹

"ปู่ ย่า ตา ยาย ได้สรุปธรรมะหมดทั้งพระไตรปิฎกทีเดียว สรุปไว้เป็นคำสั้น ๆ ว่า งามนั้นอยู่ที่ผี ตีอยู่ที่ละ พระนั้นอยู่ที่จริง นิพพานนั้นอยู่ที่ตายเสียก่อนตาย"²

"พุทธบริษัทแต่โบราณ เขาพูดกันไว้มากแล้ว ตามความรู้สึกว่า สวรรค์อยู่ในอก นรก อยู่ในใจ นิพพานก็อยู่ที่นั่นเหมือนกันแหละ แต่ใช้คำว่า อยู่ที่ตายเสียก่อนตาย"³

"นิพพาน คือ ตายเสียก่อนตาย ตายแรก คือ กิเลส ตายทีหลัง คือ ร่างกาย...

นิพพาน นั่นคือกิเลสตายเสียก่อน แต่ร่างกายตาย"⁴

"อันความงามมีอยู่ตามหมู่ซากผี อันความต้อยมีที่ละสละขัง
ความเป็นพระอยู่ที่เพียรบวชเรียนจริง นิพพานตั้งอยู่ที่ตายก่อนตายเอ๋ย"⁵

แม้นิยามของนิพพานที่ปรากฏในวรรณกรรมชุดธรรมโฆษณ์ของพุทธทาสภิกขุ จะจำแนก
ได้เป็น 3 ลักษณะ แต่สาระนิยามเหล่านี้ตรงกัน คือ "ดับ" (หรือหยุด) "ว่าง" "อิสระ"
คือ ดับกิเลส ดับทุกข์ ว่างจากกิเลส ว่างจากทุกข์ อิสระจากกิเลส อิสระจากทุกข์ เมื่อดับ
กิเลสดับทุกข์ ว่างจากกิเลสจากทุกข์ อิสระจากกิเลสจากทุกข์ ผล คือ "เย็น" หรือ "ดับ
เย็น" คือ เย็น หรือดับเย็น จากกิเลสจากทุกข์ทั้งปวง

¹พุทธทาสภิกขุ. ธรรมบรรยายระดับมหาวิทยาลัย เล่ม 1. 2516. หน้า 173.

²พุทธทาสภิกขุ. สารทกาลิกเทศนา เล่ม 1. 2520. หน้า 260.

³พุทธทาสภิกขุ. ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ. 2528.

หน้า 372.

⁴พุทธทาสภิกขุ. ฟ้าสว่างระหว่าง 50 ปี ที่มีสวนโมกข์ ตอน 1. 2529. หน้า

223.

⁵พุทธทาสภิกขุ. หัวข้อธรรมในคำกลอนและบทประพันธ์ของ"สิริวิลาส". 2529.

หน้า 49.